

פרשת שמות

"וַיִּקַּם מֶלֶךְ-חֹדֶשׁ, עַל-מִצְרַיִם, אֲשֶׁר לֹא-יָדַע, אֶת-יוֹסֵף."

שמות רבה:

ה וַיִּקַּם מֶלֶךְ חֹדֶשׁ, כִּי כִּיּוֹן לִשְׂרָאוֹ הַמִּצְרַיִם כִּי חִדְשׁוּ גִזְרוֹת
עֲלֵיהֶם הַחַדְוִי וַיִּקַּם מֶלֶךְ חֹדֶשׁ, הַבּ וְשִׁמְוֵאל חָיָא
חֹדֶשׁ מִמֶּשׁ וְחָיָא שְׁנַתְחַדְשׁוּ גִזְרוֹתָיו לְחֹדֶשׁ גִּזְרוֹת וּפְרָעוֹנִית
עֲלֵיהֶם. מִעֲמָא דְמִדְ חֹדֶשׁ מִמֶּשׁ דְּכָתִיב חֹדֶשׁ וְשִׁמְוֵאל דְּמִד
שְׁדִישׁ גִּזְרוֹתָיו וְלֹא כָתִיב וְיִמְלֹךְ. אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת
יוֹסֵף. עַל הַעֲתִידָהּ דְּמִדְ חֹדֶשׁ נִיחָא. וְעַל הַעֲתִידָהּ דְּמִאֵן דְּאִמְר
שְׁדִישׁ גִּזְרוֹתָיו מִאֵי דְּרִישׁ בֵּית דִּקְדוּשָׁי דְּמִי נִמְאָן וְלֹא יָדַע לִיה
לְיוֹסֵף כָּלל:

ולא דומה לו⁸⁵, וזה יקרא 'חדש ממש'. ובשביל שהיה 'חדש ממש' ולא היה מענין המלכות הראשון, היה גוזר גזירות רעות⁸⁶. ונראה כי שני האמוראים טעם מחלוקתם וסברתם הוא זה; שמי שסובר מלך 'חדש ממש' סובר שהתחדשות המלך על מצרים גרם להם השעבוד, כי המלכות כאשר תמשך בהמשך אחד לא יבא שינוי לאשר בארצו, והקב"ה מהעדא מלכין ומוקים מלכין⁸⁷, ותחת אותו המלכות ראוי ישראל לשעבוד גדול. ומאן דאמר 'שנתחדשו גזירותיו' מפני שהגזירה היא מהקב"ה שיהיו ישראל בשעבוד — אין צריך עתה רק התחדשות הגזירה⁸⁸. וכאשר תבין ענין זה תדע שאין צריך לך לומר אף למאן דאמר 'שנתחדשו גזירותיו' לומר שהיה זה פרעה

הראשון—אשר היה בימי יוסף, כי קשה לומר שהיה רשע⁸⁹ כל כך חי ימים הרבה⁹⁰, אלא שהעיקר הוא שראוי לך לדעת כי כל מלכות אשר ימלוך הוא ובנו ובן בנו נקרא הכל מלך אחד⁹¹, וכן צריך אתה לומר בכמה מקומות שכל המלכות אשר ימלוך בהמשך מלכותו — הכל מלך אחד יקרא⁹², והתחדשות המלכות אשר אינו מענינו של המלך הראשון — זה נקרא 'מלך חדש'⁹³. ולמאן דאמר 'מלך חדש ממש' רוצה לומר שהיה מלכות שלא מענין מלכותו⁹⁴ ולא מזרעו⁹⁵. ולמאן דאמר 'שנתחדשו גזירותיו' היה מענין⁹⁶ מלכות הראשון או⁹⁷ מזרעו, רק מפני שנתחדשו גזירותיו נקרא 'מלך חדש'⁹⁸:

גור אריה:

וַיִּחַד אֱמֹר חֹדֶשׁ מִמֶּשׁ וְחֹדֶשׁ אֱמֹר שְׁנַתְחַדְשׁוּ גִזְרוֹתָיו. כְּפָרֵק כִּיצַד מִעֲבָרִין (עינין ג.) מאן דאמר חדש ממש, דכתיב "חדש", ומאן דאמר שנתחדשו גזירותיו, ולא כתיב 'ימת וימלוך'⁸⁴. ואם תאמר למאן דאמר 'חדש ממש' לא לכתוב "חדש" רק ויקם מלך על ישראל אשר לא ידע את יוסף, וממילא ידענו שהוא חדש, ויראה דמי שסובר 'חדש ממש' הוצרך למכתב "חדש" לומר לך שלא היה זה מלך שוה לראשון רק מלכות אחרת, שאין מלכותו מתיחס אל המלכות הראשון.

ראבי"ע:

וַיִּקַּם מֶלֶךְ חֹדֶשׁ. פירושו כמשמעו, בלא תוספות, שלא היה מזרע המלוכה ב]. על כן כתיב ויקם, כמו כי הקים בני את עבדי (שי"א נב ח):

(ח) לפנינו תופעה ראשונה וקדומה ביותר של "רשעות" נגד היהודים, אולם את מניעה הראשונים אין לברר, לצערנו, מתוך פסוקים אלה בודאות גמורה.

ויקם מלך חדש על -- מלים אלה בשום אופן אינן מצינות חילופי משמרת רגילים וחוקיים על כס המלוכה. "קום על" משמעותו תמיד השתלשות אלימה. נראה אפוא כי השושלת הוותיקה מוגרה, העם והארץ ניתנו בידי אחר, ושושלת זרה באה מן הנכר, ופשטה על מצרים. לכן: אשר לא ידע את יוסף; אילו היתה שושלת אחרת, מבני המקום, לא היה להם יוסף בלתי ידוע. אופייני הוא כי כל שנאת ישראל, המתוארת להלן, מוצאת את הסברה בכך, שהמלך לא ידע את יוסף. העם הן ידע עליו, ולא הביט בעין צרה על ארץ היהודים ועל עם היהודים הגדל בה. ביהודים ראו מיטיבים ולא משיגי גבול, וכן לא חשו עצמם מקופחים משגשוגם של אלה.

שמות רבה:

ט רבנן אמרי ילמה קראו מלך חדש והלא פרעה עצמו היה. אלא שאמרו המצרים לפרעה בא וגורונג לאומה זו. איל שומים אתם עד עכשיו משלחם. אנו אוכלים תדיאך נורווג לחם אילולא יוסף לא היינו חיים. כיון שלא שמע להם הורידונו מכסאונו ה' חדשים עד שאמר להם כל מה שאתם רוצים הריני עמכם והשיבו אותו. לפיכך כתיב ויקם מלך חדש:

אבני ברקת:

ובזה מובן, מדוע נאמר בתורה כי לפני הגזירות על ישראל דיבר פרעה אל עמו כמו שכתוב: ויאמר "אל עמו" הבה נתחכמה לו. ויש לתמוה, הכי דרכו של מלך לדבר עם עמו לפני חקיקת חוקים? אלא ללמדך שכתחילה, כל כולה של עצת פרעה לא באה כי אם כהענות לדרישות העם. ומה ראו המצרים לגזור על ישראל? אין זאת אלא משום שהתקנאו ביוסף, ולא רק בו עצמו אלא אף בכל הנהגתו, יוסף הוא שפיתח את כלכלת מצרים, הוא משך לתוכה הון רב על ידי מכירת התבואה בזמן הרעב, יש לשער כי הכסף שנצבר הושקע במפעלים כלכליים לטובתם של המצריים, וכך נוצר הרועם שכלכלת מצרים כפופה ליוסף ודרכו ליהודים, אף זאת סביר להניח שיהודים רבים הם שעמדו בראשות המשרדים השונים של הממלכה האדירה, מצרים. ואכן כבר פרעה אומר ליוסף בהתייחסו לאחיו (בראשית, מו, א): ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמעתם על אשר לי. וזהו שכתוב: ותמלא הארץ אותם, ללמדך כי בכל מקום מרכזי היו מוצאים את בני ישראל. והנה, כדרכו של מיעוט ההולך וגדל במהירות משתפסו בני ישראל עמדות בכירות בכלכלה ובתעשייה במצרים, נדחקו תושבי המקום. דבר זה הוא שהוליד קנאה ושנאה כלפי בני ישראל. אף משפחת יעקב תרמה מצידה ליחס הניכור כלפיה, שכן בני יעקב לא נשמעו במצרים ואדרבה הקפידו ושמרו על זהותם הלאומית. עובדה זו מודגשת במדרש (שם, לג), על הפסוק וירא איש מצרי וזה לשונו:

מה ראה? אמר רב הונא בשם בריקפרא: כשכיל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים. א. שלא שנו שמותם. ב. שלא שנו את לשונם. ג. שלא אמרו לשון הרע. ד. שלא נמצא בהן אחד פרוץ בעריות.

מכת הנחש, אכן ואתה תשופנו עקב, בחודרי בטן מדור התאורת, שבענינים אלו כח הקליפה והסט"א חזק יותר. והיינו כאמור לפי שירוד ירדנו בתחלה לשבר אוכל, שעיקר ירידת האדם לעוה"ז היא לשבר ב' עניני תאוות אוכל, וע"כ התגברות הסט"א בזה היא הקשה ביותר. ומרומז עוד באתה תשופנו עק"ב, ר"ת קידש ע'צמך במותר, שגם אלו הנשמרים ונזהרים מאיסור ואין להם שייכות לזה, מתגבר היצה"ר עליהם בעיקר בעניני היתר שצותה התורה עליהם קדש עצמך במותר, שבזה אתה תשופנו עקב. וזה מרומז גם במה שביעקב כתיב וידו אוחזת בעק"ב עשו, היינו שיעקב אחז בעיקר בעקב עשו, לקדש כל עניני היתר שלו לדוגת קודש קדשים.

ב.

וראשית הפתח דרכו בכח הסט"א להשתלט על ב' ענינים אלו של תאוות פיתום ורעמסס, הוא כמד"כ וישמו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים, שעיקר מטרתו של פרעה היתה לבלבל אותם וליטול מהם את ישוב הדעת, שע"ז יוכל להפילם בתאוות פיתום ורעמסס. דהנה כתיב (משלי כ) נר ה' נשמת אדם חופש כל חודרי בטן, ובבית אברהם מפרש חופש מלשון משחרר, העצה לחודרי בטן מדור התאוות היא נר ה', שכאשר השי"ת מאיר ליהודי באור אלקות וזוכה לישוב הדעת הראוי, משתחרר או לחפשי מתאוות חודרי בטן, כי רואה פחיתות ערכם וכיעורם של כל עניני עוה"ז. וכמאמר מרן אדמו"ר בב"א זי"ע, במיתי לי נהורא, כאשר מאיר בנפש פנימה אור אלקותו ית', או ותחפי לכוך בהתא, שרואה אז איך כל תאוות העולם המה חשך וצלמות. כל היצרים אפלים הם רק כאשר נשמת יהודי שרויה בחשכות, שאז מתעוררים כל כחות החשך, אבל כאשר השי"ת עוזר ליהודי שדעתו מיושבת עליו מסתלקים כל כחות החשך ותורה השמש יאספון. וזהו מש"כ מרן זי"ע מקוברין (יסה"ע מכתב נ"ג), שכל חללא

דעלמא אינו שוה לשעה שיהודי עומד בשוב הדעת. ולכך היתה עצת המלך חדש וראשית מחשבתו לבלבל את ישראל ולהטרידם משוב הדעת, למען ענותו בסבלותם, שע"ז כבר אפשר יהיה לשעבדם בעניני פיתום ורעמסס.

ובזה ביארנו מד"א במדרש עה"פ וירא בסבלותם, ראה שאין להם מנוחה וכו' הלך משה ותקן להם את יום השבת לנות. והיינו שראשית פעלו של משה מושיען של ישראל היתה שראה בסבלותם שאין להם יום מנוחה שאינם שובתים בשבת, וממילא אין להם יום של ישוב הדעת, ומחמת כן נפלו במ"ט שערי טומאה, שמזה נובע כל אריכות הגלות. וע"כ בקש מפרעה שיתן להם מנוחה וקבע להם את השבת ליום מנוחה. ועוד איתא במדרש תכבד העבודה על האנשים ואל ישעו וגו', שאמר פרעה אל יהו משתעשעין ואל יהו נפישין ביום השבת. היינו שפרעה ג"כ ידע שיום המנוחה שיש לישראל, יום השבת המחזיר בהם ישוב הדעת, מכחו מתערער שלטונו עליהם, שכאשר איש יהודי עומד בישוב הדעת הריהו משבר את שלטון הסט"א. ולכך בטל מהם ראשית את השבת כדי שלא יהיה להם ישוב הדעת, וע"ז יהיה בכחו לקיים את שלטונו עליהם. וזה ראשית עצת הסט"א להשתלט על האדם, ליטול הימנו נועם השבת, שע"י שאין לו ישוב הדעת ממילא נופל ונכשל.

כלי יקר:

(ח) ויקם מלך חדש על מצרים וגו'. לשון קימה לא מציינו במלך, כי הוה ליה למימר וימלך מלך חדש על מצרים מהו ויקם, ונראה לפי שלשון קימה שייך במי שקם על

רעהו להרע לו, כמו שנאמר (בראשית ד ט) ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו, וכתיב (דברים כב כו) כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש, כך מלך עריך זה ע"י התחבולות אשר חישוב לעשות לישראל נגד רצון האל יתברך, אע"פ שראה כי ה' עמהם במה שהיו פרים ורבים שלא כדרך העולם, מכל מקום רצה להתחכם לו יתברך, ועל ידי זה גרם שהשיב ה' עמלם בראשם ע"י המכות עברה וזעם אשר שלח ה' בהם, כמו שנאמר (להלן יז) הטרם תדע כי אברה מצרים, ומתוך זה דומה כאילו הוא קם עליהם להביא על המצרים כל המכות ההמה:

ואמר אשר לא ידע את יוסף. כי לא ידע מה שקרה ליוסף, כי אחיו היו משתדלים בכל עוז להאבידו ולבטל

חלומותיו ולא הועילו להם כל נכליהם אשר נכלו, כי רצון האל יתברך היה עם יוסף לגדלו ודבר אלהינו יקום לעולם, כך פרעה אמר פן ירבה נגד רצון האל יתברך שאמר כן ירבה, וחשב מחשבות עליהם ולא עלתה בידו כאשר לא עלתה בידי אחי יוסף, ובכל מה שהיה קם על ישראל אותה קימה היתה על

המצרים ועל קודמם חמסו ירד:

י רבנין פתחין פתחא להאי קרא "המסס" בה' בגרו כי
 בנים זרים ילדו עתה יאכלם חדש את הלקיחה.
 ללמדך כשמת יוסף הפירו ברית מילה אמרו נחיה כמצריים.
 מכאן אתה למד שמושה מלך ביצאתן מצרים. וכיון שעשו
 כן הפך דקביה הארבה שהיו המצריים אוהבים אותו לשנאה
 שנא' (ספסל ק"ט) הפך לבם לשנא עמו להתנכל בעבדיו.
 לקיים מה שנא' עתה יאכלם חדש את חלקיהם מלך חדש
 שעמד וחדש עליהם גורותיו.

נתיבות שלום:

ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף. ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום

ממנו, הבה נתחכמה לו פן ירבה וכו' ונלחם בנו ועלה מן הארץ, וישימו עליו שרי מסיים למען ענתו בסבלותם, ויבן ערי מסכנות לפרעה את פתם ואת רעמסס. פסוקים אלו הם האתחלתא דגלות מצרים,

שהתחילה כבר בזה שקם מלך חדש אשר לא ידע את יוסף. וי"ל הענין ע"ד העבודה, והנה מלך חדש מרומז ליצה"ר מלך זקן וכסיל, ובוזה אשר לא ידע את יוסף היתה כבר האתחלתא דגלות, דעיקר התגברותו היא במדת הקדושה אשר לא ידע את מדת יוסף. וכדאיתא מהאר"י הק' בפ' כי גר יהיה זרעך, שכל הגלות היא בעון זרעך ו"ל ר"ל, דמתמת פגמים אלו נמשכים כל עניני גלות. והבי' בזה, דכל ענין הגלות הוא המסכים המבדילים והמחיצות המפסיקות בין יהודי לאביו שבשמים, שאינו מרגיש את השי"ת ואת קרבתו אשר בכל צרתם לו צר, כי אם כמרוחק ונדחה ממחיצתו ית'. והגאולה ענינה שיהודי שב להרגיש את השי"ת שהוא עמו תמיד. והמחיצות והמסכים הגורמים שיהודי יחדל מלהרגיש קרבתו ית' נובעים מתמת עון זרעך רח"ל ה"ה פגמי ברי"ק, שנהיה מפיצה של ברזל בינו להשי"ת ואינו מרגיש את המלך הגדול הקב"ה העומד עליו ורואה במעשיו. וזהו אשר לא ידע את יוסף, שיוסף הוא יסוד דקדושה ומלך מצרים יסוד דקליפה.

ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו, איתא בלקוטי תורה מהגה"ק הר"ח ויטל, אל עמו היינו כחות הטומאה, הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו, פת הקדושה חזק יותר מכח הטומאה, הבה נתחכמה לו ע"י ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס, פיתום נוסריקון פ"י תהו"ם, ורעמסס נוסריקון ר"ע המס"ס, רומז להמסס מקום עיכול האוכל. וי"ל עוד על יסוד דבריו, דמרומוזים כאן ב' עניני תאוות העיקריים, פי תהום ענינו כמאה"כ לפתח חטאת רובץ, וכדאיתא בזה"ק (ח"ב לו.) שפתח מרמז על פתחא דגופא שזהו שורש כל החטאים, והוא בחי' פי תהום בולעו (סוטה יא.). שאומר הב הב והתהום בולע לעולם ואינו מתמלא, דבתאוות אלו כל כמה שמשביעו רעב עוד יותר, ונופל עי"ז לעומקא דתהומא רבא. ורע המסס מרומז לתאוות אכילה. וכמו שלצד הקדושה כאשר מתקדשים בב' ענינים אלו בקדושה הראויה הריהם

מאירים אור בכל הענינים, וכדאיתא ביסה"ע (ח"ב ת"ו) דהרש"ל אמר לשל"ה הק' קודם חתונתו, אני מברכך שתהיה נזהר באלו השני דברים שאצורך,

בקדושת האכילה ובקדושת הזיווג, ועי"ז בכל עניניך תהל עליוך אור, כן גם להיפך ח"ו, הפוגם בב' ענינים אלו זה מביאו לפגמים בכל השטחים. וזו היתה עצתו ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס, שכל הגלות מתחלת מב' עניני תאוות אלו, פי תהום ורע המסס, אשר המלך החדש היצה"ר שלא ידע את יוסף מתגבר בעיקר בתאוות אלו מהם יונק את כוחו. ואם משתלט על מבצרים אלו השלטון בידו על כל מערכות האדם.

כל ירידתו של יהודי לעולם היא כדי לשבר תאוות אלו ולהכניסו לקדושה, כדאיתא בנעם אלימלך פר' מקץ עה"פ ירד ירדנו בתחלה לשבר אוכל, שהוא ויודי שיהודי מתודה לפני ה', באמת שירדנו לעוה"ז למען הכונה שנשבר האוכל, דהיינו תאוות הגשמיות והתענוגים ומאכלים יתרים. ובכלל אוכל הם ב' תאוות אלו, אכילה כפשוטן, וגם כדרשת חז"ל על הלחם אשר הוא אוכל הנאמר ביוסף, שכל ירידתו של אדם לעוה"ז היא לשבר אוכל, ב' עניני תאוות אלו, כי כאשר נשמר כראוי בב' ענינים אלו הריהו שמור בכל הענינים. ויהי כי באנו אל המלון, ר"ל בבואנו אל העוה"ז שאינו אלא בית מלון ללון, ונפתח את אמתחתינו, ר"ל הכרס והבטן, והנה כסף איש בפי אמתחתו, היינו שכל הכיסופים והתאוות הם איש בפי אמתחתו, היינו בתדרי בטן ששם מדור ב' תאוות אלו. ונשב אותו בידינו, פי' ועתה נשוב בתשובה בכל כחנו, וכסף אחר הורדנו לשבר אוכל, ר"ל שנתחזק שיהיה לנו תאוות אחרים תאוות וכיסופין של קדושה וטהרה, לשבר אוכל, היינו שזוהי הדרך לשבור ב' תאוות אלו המכונות אוכל ע"י שישקיע את כל הכיסופים והתענוגים בקדושה. וכמאמר רבותה"ק שנשמת ישראל מעולם התענוג ומבקשת תענוגים, ולכך כשאנו מוצא תענוג דקדושה נופל לתענוגים אחרים.

ולאור זה שעיקר ירידתו של אדם לעוה"ז היא לשבר אוכל, לכך כנגד זה עיקר התגברות היצה"ר היא בענינים אלו של מדור התאוות, שע"ז טורדו מן העולם. וזהו מד"כ שאמר הקב"ה לנחש, הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב, הוא ישופך ראש, באמונה שעיקר ענינה בראש חזק כחו של האדם